

Уладзіслаў Іваноў

Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт (Вільня)

uladzislau.ivanou@ehu.lt

Аб інклюзыўнай беларускай мове¹

Панятка “інклюзыўнае” ў дачыненні да мовы мае пакуль дастаткова вузкае значэнне ў беларускамоўным, пагатоў афіцыйным полі. Звычайна ён азначае тое, што ўключае, ахоплівае пэўную вузкую катэгорыю насельніцтва, то бок пад інклюзыўным падразумяваецца ахоп, уключэнне людзей з асаблівымі патрэбамі². Дадзенае вузкае значэнне тэрміна “інклюзыўнае”, які апісвае, хутчэй за ўсё, сумеснае навучанне здаровых дзяцей і дзяцей з абмежаванымі мажлівасцямі здароўя, прыйшло хутчэй усяго ў афіцыйную беларускую мову з расейскай мовы, якая працягвае пастаўляць заходнія канцэпты і словы ва ўласнай, часта абмежаванай інтэрпрэтацыі. Пры гэтым іншае і тое, што цікавіць нас у межах дадзенага артыкула, значэнне “інклюзыўнае” мае на Захадзе, напрыклад, у гендарнай лінгвістыцы, наступную прапіску: інклюзыўная мова³ (ад inclusion – уключэнне), альбо гендарна-карэктная, палітычна-карэктная ці яшчэ несэксісцкая мова – панятка, які актыўна ўвайшоў у акадэмічнае і палітычнае поле заходніх краінаў, а ў нас застаецца маргінальным і невядомым па прычыне маргінальнасці гендарных штудыяў і гендарнай лінгвістыкі ў прыватнасці. Аднак беларускія пісьменьніцы, паэткі, актывісткі паступова ўводзяць панятка ва ўжытак (напрыклад, калектыў “Гендарны маршрут”, калектыў Makeout.by⁴). Таму неабходна пашырыць значэнне слова “інклюзыў-

¹ Tekst artykułu jest drukowany w redakcji autorskiej [red.].

² Н.М. Барысенка - Клепач, *Інклюзіўны турызм: што, як і навошта*, с. 5 [online], http://www.disright.org/sites/default/files/source/03.04.2017/inklyuziuny_turyzm_by.pdf [доступ: 20.04.2019].

³ United Nations Gender-inclusive language, Guidelines for gender-inclusive language in English [online], <https://www.un.org/en/gender-inclusive-language/guidelines.shtml> [доступ: 10.04.2019].

⁴ Гл. старонку “MakeOut” – <https://makeout.by/> і старонку калектыву “Гендарны Маршрут” – <http://gender-route.org/>; T. Kalita, V. Tulus, V. Napreyeva, N. Sivickaja, *Gender in Languages, Speech and Dialects*, Belarusian Experience, Ustnad Labem 2017, p. 153; K. Kedron, *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)* [online], <https://www.kosmas.cz/knihy/195556/genderove-aspekty-ve-slovanske-frazeologii-na-materialu-belorusti-nypolstiny-a-cestiny/> [доступ: 26.01.2019].

нае”: цяпер пад “інклюзыўнай мовай” падразумяваецца комплекс правілаў і практык, скіраваных на вынішчэнне ці прынамсі мінімізацыю дыскрымінацыі пэўных носьбітаў мовы: кабетаў перадусім, а таксама ўсіх іншых катэгорый, якія раней ігнараваліся, не апісваліся (напрыклад, асобы з ЛГБТК-супольнасьці). Інклюзыўная мова складаецца з такіх практык, як актыўная фэмінізацыя назваў пасадаў, пошук нэўтральных словаў, выкарыстаньне г. зв. “эпіцэнаў”, словаў супольнага роду, зборных назоўнікаў і пад. Наагул, інклюзыўная мова ахоплівае лексіку, сынтаксыс, граматыку і тыпаграфіку. Тэндэнцыя апошняга часу – дэмаргіналізацыя інклюзыўнай мовы і ўваход яе ў акадэмічнае і палітычнае вымярэнне. Француская літаратуразнаўца і гістарыя моваў Эліян Віёна заўважае, што ўжо ў XVIII стагодзьдзі, напрыклад, у французскай мове спрабавалі звярнуць увагу на пытаньне інклюзыі – аб чым сьведчаць тэксты і дзейнасьць французскай дзяячкі Алімпіі дэ Гуж (1748-1793)¹. Як заўважае дасьледніца, толькі ў апошнія пятнаццаць год францужанкі і французы пачалі актыўна і без усякай сувязі з інстытуцыямі ўжываць – альбо ў дужках, альбо пазначаючы зорачкамі ці працяжнікам – інклюзыўную мову² і тым самым звярнулі ўвагу мовазнаўцаў на пэўную праблему.

Насамрэч, дадзеная тэма зьяўляецца цэнтральнай для нядаўня паўсталай гendarнай лінгвістыкі – галіны мовазнаўства, якая пры дапамозе лінгвістычнага паняткавага апарату дасьледуе гendar (як гendar адбываецца ў мове і як жанчыны і мужчыны размаўляюць, паводзяць сябе ў мове, з мовай)³ і вывучае гendarныя адрозьненні і няроўнасьці ў мове. Фэмінісцкая лябараторыя думак *Mots-Clés* прапануе наступную дэфініцыю “інклюзыўнай мовы”: “сукупнасьць графічных і сынтаксычных пазнакаў, якія дазваляюць забясьпечыць роўнасьць рэпрэзэнтацыі абодвух палоў”⁴. У межах гendarнай лінгвістыкі тэма эпіцэнаў шчыльна звязаная з іншай маргінальнай тэмай – фэмінізацыяй назваў пасадаў у беларускай мове. Фэмінісцкі падыход закрануў тэму фэмінітываў, паказаўшы, што мова – не ізаляваны фэномэн, а заўжды залежны ад сацыяльнага й палітычнага, і натуральна падштурхнуў нас да крытычнага аналізу сумежнай тэмы эпіцэнаў у мове.

У беларускім кантэксце інклюзыўная мова да ўсяго можа ахопліваць ня толькі гendarнае вымярэнне, але і спэцыфічнае ідэалёгічнае беларускае вымярэнне ўключэньня іншага ўзусу, іншай традыцыі ці пошуку кампрамісу паміж г. зв. “школьным правапісам” і “тарашкеві-

¹ Interview avec Éliane Viennot, “Olympe de Gouges a lancé les prémices de l’écriture inclusive”, Le Figaro, 05/11/2017 [online], <http://www.lefigaro.fr/langue-francaise/actualites-des-mots/2017/11/05/37002-20171105ARTFIG00005-eliane-viennot-oly-mpe-de-gouges-a-lance-les-premices-de-l-ecriture-inclusive.php> [доступ: 20.04.2019].

² *Ibidem*.

³ M. Yaguello, *Les mots et les femmes*, Payot, 1992, p. 149.

⁴ R. Hadad, *Manuel d’écriture inclusive*, 2019 [online], <https://www.motscles.net/ecriture-inclusive> [доступ: 10.04.2019].

цай". У такім рэчышчы інклюзыўная мова яшчэ ніколі не разглядалася. Аднак сам панятак "інклюзыўнае" спрыяе пашырэнню значэння і інтэграцыі, уключэнню ў яго іншых, дасюль не ахопленых вымярэнняў. Так, напрыклад, афіцыйныя дапоўненыя слоўнікі беларускай мовы (у прыватнасці, *Тлумачальны слоўнік*) дасюль працягваюць практыку неўключэння ў афіцыйны рэстар такіх паняткаў, як фэмінізм, квір і пад. Пры гэтым актыўна і без праблемаў інтэгруецца новая сацыяльна-эканамічная лексыка тыпу лізынг, гастарбайтар, дэвайс, дыскаўнтар, трэнд, тэндар і пад. Іншы прыклад: уключэнне і пашырэнне практыкі ўжываць рэлігійныя паняткі, напрыклад, панятак "бог" у двайной традыцыі: сьвецкая – "бог" і рэлігійная – "Бог". То бок акрамя выключна гendarнага вымярэння на Захадзе інклюзыўная мова ў Беларусі ахоплівае да ўсяго пазагendarнае вымярэнне, звязанае з існаваннем і пэўным канкураваннем двух моўных узусаў.

Гendarнае вымярэнне інклюзыўнай мовы

У цэнтры інклюзыўнай мовы ляжыць перадусім пытанне ўжывання і пашырэння ўжывання фэмінітываў, якія да русіфікацыі зьяўляліся неадымнай і натуральнай часткай маўленьня: прафэсарка, сэнатарка, міністарка, дэпутатка, этналягіня, філёзафка і г. д. Гісторыя беларускай мовы і гendarны аналіз мовы сьведчаць аб тым, што ў XXI стагодзьдзе беларуская мова ўвайшла ў істотна зьмененым і зрусіфікаваным выглядзе. Так, у гendarным вымярэнні пад уплывам нормаў расейшчыны ў бюракратычнай мове мужчынскі род заняў ролю генэрычнага роду, адкуль у афіцыйнай беларускай мове назіраецца тэндэнцыя да татальнай маскулінізацыі жаночых пасадаў (дырэктар сказала, прэзыдэнт заявіла, хірург апэравала і г. д.)¹. У той час, як ў цяперашняй тарашкевіцы фэмінітывы актыўна і паўсюль ўжываюцца і лічацца нарматыўнымі². Варта таксама азначыць, што ўжо ў беларускай мове XIX стагодзьдзя існавалі фэмінітывы тыпу прафэсарка, сталярка, капралка, пракуратарка, сьлясарка, стражніца і пад., якія азначалі ня жонак мужчынаў, што займалі гэтыя пасады, а саміх кабетаў. Гendarны аналіз мовы да ўсяго дэманструе пэўную асымэрычнасьць у цяперашнім выкарыстаньні фэмінітываў: яны лёгка ўжываюцца да сацыяльна і эканамічна нізкіх пасадаў і званьняў (прыбіральніца, крамніца, сакратарка, вахтэрка, пакаёўка) і амаль ніколі ці праблемна ўжываюцца ў дачыненні да высокіх пасадаў (сэнатарка, канцлерка, адміралка). Зрэшты, гendarная гісторыя мовы даводзіць, што фэмінітыў – гэта ня проста сымбаль часу, гэта сацыяльна і псыхалогічна, а да ўсяго моўна важна і апраўдана. І потым ня толькі гісторыя мовы можа быць арыентарам

¹ П. Жаўнярович, *Даведнік па літаратурнай апрацоўцы: Арфаграфічны, пунктуацыйны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны, тэхнічны ўзроўні*, Мінск 2017, с. 237–238.

² В. Вярка, *Не сьмяшыце мае прыназоўнікі*, Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе, Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода 2017, с. 158–161.

у пытанні адновы і папулярызацыі фэмінізацыі мовы, тут таксама дапамагаюць дыялектная беларуская мова і мастацкая літаратура пры Кузьмы Чорнага, Янкі Брыля, Фёдара Янкоўскага, Алены Васілевіч і іншых.

Апрача фэмінізацыі назваў пасадаў у мове існуе яшчэ адзін важны рэсурс па эгалітарызацыі палой – эпіцэны ці назойнікі супольнага роду¹. Неабходна пазначыць, што панятка „эпіцэн” у беларускай мове новы, а таму ў пэўнай ступені штучны, тым ня менш, можна паспрабаваць увесці яго замест ці нароўні з больш грувасткім „назойнік агульнага роду” ці „назойнік супольнага роду”. Афіцыйна мы сустракаем панятка „назойнік агульнага роду”, у Янка Станкевіча сустракаецца як „слова агульнага”, так і „супольнага роду”². Павел Сыцяцко ў сваёй *Культуры мовы* ўжывае панятка «супольны род»³. Тэма эпіцэнаў ахоплівае шырэйшую тэму – выпрацоўкі і пераходу на палітычна карэктную, несексысцкую мову. Эпіцэны значна пашыраюць поле інклюзыйнай мовы і дазваляюць у бюракратычнай мове роўна апісваць мужчынаў і жанчынаў: падаўца, адмоўца, адкрыўца, дарадца, вытворца і пад. Праблематыка дадзенай тэмы палягае вось у чым: на сям’яныя многія патэнцыйныя эпіцэны з-за ўплыву расейшчыны афіцыйна маюць мужчынскую прапіску, то бок маюць мужчынскі род (адмоўца, вытворца, дарадца, міратворца, творца й пад.) альбо па-просту не задзейнічаныя ў мове. Словы кшталту абаронца, абвінаваўца, атакоўца, відавочца, водца, вызнаўца, выканаўца, вынаходца, выступоўца, вытворца, дарадца, дароўца, даўца, дбайца, (бацька-, брата-, дзета-, сама-) забойца, залогадаўца, знаўца, кізнаўца, кіроўца, літаратуразнаўца, мова-знаўца, моўца, напadoўца, наступоўца, падтрымоўца, паступоўца, прапаноўца, паўа-ба-ронца, пераможца, празорца, прамоўца, прапойца, пратэстоўца, працадаўца, суразмоўца і многія іншыя, – гэтыя словы не мужчынскага, а супольнага роду. Трэба ўсяляк пашыраць дадзеную практыку, тым больш, што назойнікі на -ца, як мяркуюць лінгвісты, сэмантична суадносяцца зь дзеясловамі і правамерна й лягічна адносяцца да назойнікаў супольнага роду⁴. Падаецца, тут ня трэба рабіць ніякіх выключэнняў. Часта, напрыклад, збаўца і творца падаюцца выключна як назойнікі мужчынскага роду; магчыма, у рэлігійных тэкстах яны і маюць мужчынскую прапіску, у тэкстах жа агульных прыгаданыя назойнікі мусяць быць эпіцэнамі.

Наступны важны рэсурс мовы, які можа ўзяць на ўзбраенне мова інклюзыйная, – назойнікі з зборным значэннем, то бок словы, якія

¹ З грэцкае *ἐπίκοινος* (*epikoinos*) – супольны; у французскай мове назойнік супольнага роду завецца *épicène*, у гішпанскай – *episeno*, у ангельскай – *episene*, у каталёнскай – *episcè*.

² Я. Станкевіч, *Зацёмкі з крывіцкае (беларускае) мовы* [у:] Я. Станкевіч, *Збор твораў*, том 2, Менск, 2002, с. 259.

³ П. Сыцяцко, *Культура мовы*, Мінск, 2002, с. 55.

⁴ Г. Арашонкава, *Пра назойнікі тыпу вынаходца, дарадца, стараста*, „Беларуская лінгвістыка” 1988, № 33, с. 66–70.

абазначаюць сукупнасьць асобаў. Так, замест асымэтрычнага звароту „шаноўныя спадары”, можна і пажадана выкарыстаць зборныя назоўнікі тыпу „шаноўнае спадарства”, замест „паважаныя студэнты” – „паважанае студэнцтва”, замест „дарагія чытачы і чытачкі” – „дарагое чытацтва” і г.д. Мовазнаўца і гісторык мовы Мікалай Паўленка на прыкладзе старабеларускай мовы паказаў досыць актыўную задзейнічанасьць і важнасьць падобных назоўнікаў у тэкстах XVI–XVII стст.: рыцарства, жаўнерства, хлопства, купецтва, баярства, насельніцтва, жыхарства, батрацтва, школьніцтва, серадняцтва, казацтва, інцілягенства і пад¹. У новабеларускай мове гэты рэсурс хоць абмежаваны, але таксама ў многіх сытуацыях апраўданы, эканоміць мову і дапамагае разьвязаць пытаньне ігнараваньня ў тэксьце аднаго з палоў.

Наступным важным крокам інклюзыўнай мовы сталася вымярэнне тыпаграфічнае, то бок афармленьне падачы мужчынскага і жаночага роду ў тэксьце. І тут у беларускай мове няма ні традыцыі, ні сучасных напрацовак – аўтаркі і аўтары дзейнічаюць спантанна і пад уплывам іншых моваў, якімі яны валодаюць. Перадусім гэта пытаньне прынцыповай бачнасьці ў тэксьце фэмінітываў: дасьледнікі і дасьледніцы, грамадзяне і грамадзянкі. Існуюць розныя практыкі падачы абедзьвюх формаў у тэксьце:

- а. Працоўніцы і працоўнікі.
- б. Студэнты (-кі) ці грамадзяне (-кі).
- в. Супрацоўнікі-цы.
- г. Шаноўныя выкладнікі* выкладніцы.

Таксама інклюзыўная мова ў тыпаграфіцы закранае бюракратычную мову (анкеты, розныя дзяржаўныя формы), дзе ў формах прынцыповай дзеля роўнасьці становіцца прысутнасьць абодвух палоў: выканаў, -ла; падпісаў, -ла; заяўнік, -іца. Зрэшты, інклюзыўная мова прапаўнае перагледзець наша стаўленьне да нібыта нэўтральных, генэрычных шылдаў, іншых прафэсійных пазнакаў і афармляць іх з улікам полу асобы, якая займае тую ці іншую пасаду: тэрапэўтка на дзьвярох кабінэту, дзе працуе лекарка-тэрапэўтка; міністарка, загадніца, дырэктарка, касірка, кандуктарка, тралейбусьніца, мытніца, памежніца і пад.

Нутрымоўнае вымярэнне інклюзыўнай мовы

Акрамя экстрамоўнага вымярэння, прапанаванага сацыялінгвістамі і гendarыстамі, неабходна разгледзіць і ўлічыць вымярэнне ўласнамоўнае ці нутрымоўнае зьявы інклюзыўная мова. Сучасныя мовазнаўцы цалкам прызнаючы сацыяльны аспект мовы і моўных зьяваў, часта на першае месца ставяць нутрымоўныя чыньнікі і тлумачэньні. Так, найбольш частым запырэчаньням пэўнага кола мовазнаўцаў у бок пашырэння фэмінізацыі мовы зьяўляецца праблема аманіміі ці адна-

¹М. Паўленка, *Назоўнікі на -ств-о (-ств-а) са зборным значэньнем у беларускай мове* [online], http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/175406/1/паўленка_назоўнікі.pdf [доступ: 20.04.2019].

гучча¹: фэмінізацыя ўскладняецца, бо паўстае праблема аднагучча (слова *друкарка* ў адрозьненьне ад *друкара* – гэта і “машына, якая друкуе”, і “кабета, якая кніжкі друкуе”², *капачка* ў адрозьненьне ад *капача* – гэта і “кабета, якая капае”, і “прылада, з дапамогай якой капаюць”). То бок некаторыя жаночыя формы на *-ка* могуць прыўносіць пэўную блытаніну ў мову: так словы *ананімка*, *вадалазка*, *грабарка*, *служэбка* і *службоўка* ды некаторыя іншыя азначаюць ня толькі пасады, прафэсіі ці проста намінацыі жаночага роду, але яшчэ адпаведна тып вопраткі, колак для перавозкі), асобу, якая піша ананімку ці само пасланьне – і кабета, якая піша яе, пішуцца і гучаць аднолькава, ці дакумэнт, напісаны службовай асобай. Гэтыя шматсэнсоўныя словы цудоўна разумеюцца ў кантэсьце. Пры гэтым мы ня блытаем слова *дыплямат*, якое азначае адначасова і маленькі сакваяж і мужчыну-дыплямату. Альбо слова *сакратар*, якое азначае стол-бюро і чалавека, які працуе за сакратара. Альбо *макацёр* – збан, у якім труць мак, і чалавек, які трэ мак. З кантэксту заўжды відно, пра што размова. Таму нас не павінны палохаць гэтыя не заўсёды адназначныя моўныя сытуацыі. Тое ж самае можна сказаць пра слова *коньніца*. Традыцыйна мы разумеем пад гэтым паняткам ‘кавалерыю’, але слова мае яшчэ адно значэньне – ‘вершніца, язьдзіца’. Яно актыўна ўжывалася ў 20–30-ыя гады XX ст. ў спартовай лексыцы³, а таксама сустракалася ў прэсе пасля вайны, як сынонім вершніцы („Чырвоная Змена”, 1969 год).

З гістарычнага аналізу мовы прывядзем яшчэ такія прыклады фэмінізацыі мовы XIX ст., якія могуць быць ня толькі карыснымі ў XXI ст., але і прадэманстраваць неабгрунтаванасьць страху і асьцярожнасьці сучасных носьбітаў мовы перад фэмінітызмамі: слова *кавярка* раней азначала ‘кабету, якая гатавала каву ці працавала ў кавярні’. Сяньня *кавярка* – гэта перадусім ‘прыстасаваньне, начыньне, у якім гатуюць каву’. *Канфадаратка* – гэта і ‘шапка, якую насілі канфэдэраты’, і ‘кабета, якая належыла да канфэдэратаў’. *Камяніца* – гэта і ‘каменны дом’, і ‘цяжкая зямля’, і ‘няплодная кабета’. *Гарбатка* – гэта і ‘гарбатая кабета’, і ‘жамырына’, і ‘напой-гарбата’. *Дойніца* – гэта і ‘кароўніца, даярка’, і ‘дойная карова’. *Авантурка* – ‘кабета-авантурніца’, а таксама ‘невялічкая авантура’. *Аўчарка* – перадусім ‘пастушка авечак’, а таксама ‘сабака’. *Мытніца* – гэта і ‘кабета, якая бярэць мыта’, і ‘жонка мытніка’, і ‘месца, дзе бяруць мыта’⁴. Наагул, у Слоўніку Язэпа Ціхінскага налічваецца

¹ Аднагучча (таксама аманімія) – панятак, які азначае зьяву аднолькавасьці слова па напісаньні, але адрознасьці па значэньні (напр. *дыплямат* ‘званьне дыплямату’ і ‘назва торбы-тэчкі’, альбо *коньніца* (‘язьдзіца, вершніца’ і ‘кавалерыя’).

² Я. Ц і х і н с к і, *Biełaruska-polska-rasijski sloŭnik*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskio biblioteka F-21.

³ В. П и с к у н, *Женские личные номинации в современном белорусском литературном языке (на материале спортивной лексики)*, автореферат диссертации, Минск 1972.

⁴ Я. Ц і х і н с к і, *Biełaruska-polska-rasijski sloŭnik...*

каля ста фэмінітываў-“аднагучнікаў”. І гэта палісэмічнае багацьце не ўскладняла разуменьне нашых папярэднікаў ці сучасных носьбітаў мовы – яно вырашалася і вырашаецца разуменьнем кантэксту.

Пры гэтым варта пагадзіцца з мовазнаўцамі – суфікс *-ка* досыць перанагружаны як ў беларускай, так і ў польскай мовах, бо задзейнічаны ў шматлікіх словатворных працэсах (як пазначалася вышэй, акрамя фармаваньня фэмінітываў ён задзейнічаны ў фармаваньні словаў тыпу *кавярка, вадалазка, друкарка* ў беларускай мове, *szafka, latarka* ў польскай мове і г. д.)¹. Гэтая перанагрузка і выклікае засьцярожанасьць некаторых лінгвістаў што да актыўнага ўжываньня суфіксу *-ка* інклюзыўнай мовай.

Зрэшты, у зьвязку з гэтай тэмай яшчэ адзін важны момант вылучаецца лінгвістамі, – гэта факт адрознага значэньня новаўтвораных фэмінітываў на аснове мужчынскіх адпаведнікаў (*алейнік-алейніца, спраўнік-спраўніца, палкоўнік-палкоўніца, кашнік-кашніца*)². Дадзеная цікавая заўвага актуальная і важная ў XXI ст., бо падчас стварэньня новых словаў, фэмінітываў у прыватнасьці, варта ўлічваць адрознасьць значэньняў у гістарычнай пэрспэктыве, што не абавязкова прымушае адмаўляцца ад ідэі зьмены ці папаўненьня значэньняў: напрыклад, слова *рабаса* з старабеларускай мовы, якое азначала жонку рабіна. Сяньня можна зьмяніць і дапоўніць сэнс слова – рабаса можа быць сынонімам рабінкі. Тое ж датычыць і шматлікіх іншых словаў: *палкоўніца* – раней жонка палкоўніка, цяпер кабета ў чыне палкоўніка, *генэралка* – раней жонка генэрала, цяпер жанчына ў чыне генэрала. Дарэчы, падобная тэндэнцыя назіраецца ў іншых мовах, напрыклад, у францускай мове (*générale* – раней азначала генэраліху, цяпер азначае генэралку і г. д.)³. Падобная тэндэнцыя апошнім часам назіраецца і ў польскай мове, дзе лінгвісткі прапануюць пашырыць фэмінізацыю, у тым ліку коштам надацьца старым фэмінітывам новых значэньняў (напрыклад, *wójcina, sędzina, wojewodzina* і г. д.)⁴.

Іншае праблемнае поле інклюзыўнай мовы з пункту гледжаньня нутрымоўнага – праблематычасьць і неўнармаванасьць фэмінізацыі

¹ P. K r y s i a k, *Projekt słownika i zarys klasyfikacji semantycznej feminatywów*, <https://prezi.com/x10u8uvkxmp0/projekt-sownika-i-zarys-klasyfikacji-semantycznej-feminatywow/> [доступ: 26.01.2019].

² М. П а ў л е н к а, *Жаночыя асабовыя намінацыі на -іца...*, с. 63–64. *Алейнік* – ‘той, хто выціскае алей’, *алейніца* – ‘прадавачка алею’, *спраўнік* – ‘начальнік земскага суду’, *спраўніца* – ‘жонка спраўніка’, *кашнік* – ‘саўдзельнік’, *кашніца* – ‘сужыцелька, жонка’.

³ *Femme, j'écris ton nom... : guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions*, La documentation française, 1999, p. 89.

⁴ *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*, red. A. Małocha-Krupa, Wrocław 2015; K. K ł o - s i ŋ s k a, *Język władzy. Kobieta wójt może też o sobie mówić wójtka, wójcina lub wójcini*, [online], <http://samorzad.pap.pl/depesze/redakcyjne.rozmaitosci/121868/JEZYK-WLADZY-Kobieta-wojt-moze-tez-o-sobie-mowic-wojtka--wojcina-lub-wojcini> [доступ: 26.03.2019].

некаторых пасадаў, званьняў: *акадэмія, хірургія, хіміца, генэралка, япіскапка* і пад. Улічваючы багаты мясцовы гістарычны досвед фэмінізацыі мовы, а таксама такі рэсурс як нэалёгія і далейшую эмансipaцыю кабетаў і роўнасьць палоў шырэй гледзячы, лексычны запас мовы працягвае ўзбагачацца. Так, доступ кабетаў у ХХІ ст. да раней выключна мужчынскіх пасадаў бязупынку папаўняе і мадыфікуе лексычныя запасы мовы (*канцлерка, прэзыдэнтка, япіскапка, біскупка, маршалка /маршالیца* і пад.), што адбіваецца ў узусе і паступова фіксуецца слоўнікамі.

Такім парадкам, большыня выключна нутрымоўных бар'ераў і засьцярогаў на шляху фэмінізацыі, а шырэй гледзячы, інклюзыўнай мовы, маюць таксама экстрамоўнае паходжаньне: сацыяльную і гендарную стэрэатыпізацыю і ігнараваньне кантэксту.

Пазагендарнае вымярэнне інклюзыўнай мовы

Акрамя гендарнага і нутрымоўнага вымярэння, як адзначалася ва ўступе, у беларускім кантэксьце інклюзыўная мова мае пэўную спэцыфіку і можа дапамагчы ўключыць, ахапіць і пакінуць у публічным полі лексычную варыятыўнасьць, выкліканую наяўнасьцю некалькіх узусаў беларускай мовы – афіцыйнай беларускай мовы і тарашкевіцы. Такім парадкам, інклюзыўная мова, апрача гендарнай роўнасьці, прапанавае асучасніць беларускую мову і зрабіць яе так бы мовіць “палінарматыўнай”, адкрытай, што датычыць нормаў, адкрытай да моўнай разнастайнасьці: напрыклад, дазваляць пісаць рэлігійныя паняткі з малой літары ў сьвецка-атэісцкай традыцыі і зь вялікай літары ў рэлігійнай традыцыі. Бо з 2008 году ў выніку правапісных зьменаў напісаньне зь вялікае літары імёнаў бостваў і вытворных ад іх, а таксама падобных па сэнсе словаў (Бог, Яхве, Усявышні, Уладыка Нябесны, Сьвятая Тройца¹) сталася адзіным дакладным, а сьвецкая традыцыя напісаньня рэлігійных паняткаў, сьвятаў і бостваў з малой літары сталася памылковай. Многія мовы, моўныя інстанцыі выбіраюць мадэль адной нормы: беларуская, расейская, польская, французская. Але, напрыклад, гішпанская мова выбрала палінарматыўную мадэль і ўключае ў Слоўнік гішпанскай каралеўскай акадэміі мадрыдскую норму, мэксykańскую, кубінскую і іншыя, ахопліваючы ўсю разнастайнасьць гішпанскай мовы². Якраз інклюзыўная мова спрыяе ўключэньню розных традыцыяў і нормаў у адно афіцыйнае поле, у адзіны дакумэнт, слоўнік. У беларускім выпадку інклюзыўная мова інтэгруе розныя этапы і традыцыі ў перадачы рэлігійнай і іншай лексыкі, шукаючы пэўнага кампрамісу паміж узусамі.

¹ В. А к с а к, *Сямнаццаць істотных зьмен у новай рэдакцыі правілаў*, “Радыё Свабода”, 5 жніўня 2008 [online], <https://www.svaboda.org/a/1188561.html> [доступ: 20.04.2019].

² В. С е р қ u i g l i n i, *La grammaire est une affaire d'État*, Magazine Littéraire, 7 novembre 2018 [online], <https://www.nouveau-magazine-litteraire.com/grand-entretien-lan-gue-fran%C3%A7aise-critique-non-fiction/bernard-cerquiglini%C2%A0-%C2%AB%C2%A0la-grammaire-est-une> [доступ: 20.04.2019].

Зрэшты, інклюзыўная мова ў пазагендарным вымярэнні асучаснівае мову, дадаючы да традыцыйных сэнсаў новыя гучанні і канатацыі: напрыклад, панятак *дзявочнік* дасюль у слоўніках падаецца, як “частка вясельнага абраду: вечарынка з таварышкамі ў хаце нявесты напярэдадні вячаньня”¹. Але для сучасных беларусаў гэта перадусім вечарынка, выхад у клубы-бары выключна дзявочай кампаніяй. Тое ж самае тычыцца панятку *хлапчоўнік*: гэта ня толькі ці ў меншай ступені вечарынка жаніха, як проста любая хлапчуковая вечырынка. Мянюцца сацыяльныя практыкі і норавы, адпаведна мяняецца мова: так, побач з словам *дваюмужніца* паўстала слова *дваюмужнік*, бо змяніліся заходні пераважна сацыяльна-праўныя практыкі. Слова *шлюб*, *сужэнства* па інэрцыі апісваюцца выключна як “сямейны хаўрус мужчыны і жанчыны”. Але цяпер усё мяняецца: шлюб – гэта таксама сямейны хаўрус паміж мужчынамі ці толькі жанчынамі. Такім парадкам, інклюзыўная мова працуе і ў кірунку адновы значэнняў словаў, у кірунку асучаснення самой мовы і апісання зьяваў, якія адбываюцца ня толькі ў Беларусі, але па-за ейнымі межамі (калі ў Беларусі няма біскупак, сьвятарак, прэзідэнтак, то яны ёсць у іншых краінах, мова, такім парадкам, апісвае ня толькі ўласнабеларускія зьявы, але сучасныя міжнародныя тэндэнцыі).

Заканчэнне

Падсумоўваючы неабходна яшчэ раз адзначыць навізну тэмы і першыя спробы беларускіх дасьледніцаў выявіць і апісаць праблемнае поле інклюзыўнай мовы². У звязку з сацыяльна-палітычнымі зьменамі і палітыкай эгалітарызацыі палоў тэма інклюзыўнай мовы становіцца ня проста актуальнай, але запатрабаванай, бо палітыка роўнасьці вымагае ўключанай і адкрытай да інтарэсаў усіх групаў грамадства мовы. Што да выклікаў інклюзыўнай мовы, то нутраны патэнцыял беларускай мовы досыць багаты і распрацаваны, не зважаючы на пэўныя гендарныя стэрэатыпы і страхі мовазнаўцаў: наяўнасьць і функцыянаваньне фэмінітываў-агентываў, наяўнасьць эпіцэнаў і назоўнікаў з зборным значэньнем. То бок мова гатовая ўключаць і апісваць у тэкстах на роўных мажлівасьцях як мужчынаў, так і жанчынаў. Аднак гэтаму перашкаджаюць экстралінгвістычныя чыньнікі: звужэньне ўзусу беларускай мовы, аўтарытарныя практыкі дэбеларусізацыі, гендарная стэрэатыпізацыя, кансэрватызм грамадства, а таксама саміх моўных інстытуцыяў. На прыкладзе тэмы інклюзыўнай мовы і ейнай маргіналізаванасьці ў Беларусі выразна бачна, як афіцыйная мова зьяўляецца ня проста інструментам улады, але зьмесьцівам (аўтарытарнай) улады. Сама зьява інклюзыўнай мовы – неабходны дадатак і індыкатар

¹ Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы, Мінск, 1996, с. 179.

² T. Kalita, V. Tulus, V. Napreyeva, N. Sivickaia, *Gender in Languages, Speech and Dialects. Belarusian Experience*, Usti nad Labem 2017, p. 153.

адкрытасьці, распрацаванасьці, дэмакратычнасьці і патрэбнасьці мовы для грамадства і палітыкі.

Uladzislau Ivanou

On the inclusive Belarusian language

A b s t r a c t

This article examines the inclusive Belarusian language (both in the dimension of gender and in the measurement of different uses of the Belarusian language). The concept of "inclusive language" is quite new in sociolinguistics, in gender sociolinguistics in particular, and covers such topics as the feminization of the names of professions, a more active use of both feminitives and generic nouns. In the case of the Belarusian language, inclusive language also serves as a resource that contributes to the resolution of issues that have arisen between the two main linguistic traditions (the official Belarusian language and the norm known as Taraškievica).